

דף צט

'אימתי אתי משיח? אמר ליה לכי חפי להו חשוכא להנהו אינשי...' — כשיוציאו כל הניצוצות קדושות דתורה שבעל פה הנמצאים בתוך האומות, בזה יוציאו מהם כל החיים ואז יופיע אורו של משיח (עפ"י פרי צדיק תבא יא. וע"ש עוד בפרשת ראה ד).

'ללבי גליתי, לאברי לא גליתי' — פירוש, לנשמות הצדיקים ששרשן ב'בינה — לב א' גליתי, אבל לשאר נשמות שהן משבע המדות ['אברי' הכוונה לספירות] — לא גליתי (בן יהודע. וע"פ פרי צדיק לט"ו באב א ד"ה ואחר זה נשנה).

'כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא למשיא בתו לתלמיד חכם ולעושה פרקמטיא לתלמיד חכם, ולמהנה ת"ח מנכסיו, אבל תלמידי חכמים עצמן — עין לא ראתה אלקים זולתך' — העוסק ודבוק במושכלות אין שכרו אלא במושכלות, שאין החוש שולט בו. אבל המחזיק ת"ח בנכסיו, שהוא דבר גשמי שהחוש שולט בו — עליו נבאו הנביאים כל הגמולות המוחשים וענינים מושגיים. [אמנם כל זה במחזיק ת"ח, אבל העושה מפעלים להיות מבני עם הארץ תלמידי חכמים ולעשותם לתלמודיים — שכרו גדול, עד כי אמרו ואם תוציא יקר מזולל — כפי תהיה, ואז שכרו במושכלות אשר אין החוש שולט עליו. לכן בשאר החכמים, המחזיקים אותם — שכרם מושג ומעלתם מוחשית, לכן מצי לאיסתכולי, לבר מגוהרקי דר' חייא (בב"מ פה:), כלומר המחזיקים את ר' חייא שהם המה מרכבתו — לא מצי לאסתכולי, משום שהחזיק את ר' חייא שפעולתו היתה לעשות גדיים תישים ומינוקא הוי מתני להו שיתא סדרי וכו' (כמו שאמר לר' חנינא שם), שהרבצת תורתו היה להוציא תורה מינוקי, על כן שכר המחזיקים אותו הוא ענין בלתי מושג בחוש] (משך חכמה ריש בחקתי).

'חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה מפי עצמו...' — אעפ"י שאמרו (במגילה לא:): ספר משנה תורה משה מפי עצמו אמרו, בודאי כל הספר דברי משה הם אבל שכינה מדברת מתוך גרונו, כמו שנראה מכמה מקראות שבספר [כגון אשר עזבתני ועוד] (רע"ב"ץ).

'כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה...' — ע' בספר היקר 'הדרן עלך' (להרב הדר י. מרגולין שליט"א), על עניני שינון וחזרה, ודרכי הלימוד — מלוקט מגדולי ישראל לדורותם. וע"פ במלוקט מפי סופרים וספרים ביוסף דעת שבת סג.

(ע"ב) ר' עקיבא אומר: זמר בכל יום זמר בכל יום. אמר רב יצחק בר אבודימי: מאי קרא, שנאמר נפש עמל — עמלה לו כי אכף עליו פיהו. הוא עמל במקום זה ותורתו עומלת לו במקום אחר' — יש לפרש על פי דברי אדמו"ר רש"ש מאמשינוב זצ"ל (בספר אמרות טהורות), שכתב סגולה לזכרון בתורה — בלימוד מתוך שמחה, וכמו שנאמר 'בחקתיך אשתעשע' — לא אשכח דבריך'. (וע' עוד בהקדמת הספר אגלי טל). והוא שאמר שעי' לימוד בשמחה, בחינת זמר — תורתו עומלת לו שלא תשכח ממנו לא בעולם הזה ולא לעולם הבא (ע"פ בן יהודע).

'איני יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא... ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה' — ודאי לא עלה על הדעת שכל מטרת בריאת האדם בעולם אינה אלא כדי לעמול במלאכה, שאעפ"י שהיא נצרכת לישובו של עולם ויגיעתה משכחת עוון, לא בשבילה הוא נברא. וכל שכן אין לפרש 'עמל שיחה' כפשוטו, שודאי לא על זה נברא.

אלא הכוונה כאן לעמל האדם במלאכת שמים, במעשה המצוות, שהיה עולה על הדעת שזהו עיקר תפקידו בעולם ועל כך הוא נברא — לבטש את יצרו ע"י יגיעה ועמל בקיום מצוות ובהימנעות מעבירות. על כך בא הלימוד שלא נברא אלא לעמל פה. ועדיין יש מקום לומר שהעיקר הוא עבודת הפה ושמירתו ומניעתו משיחה בטלה ואסורה, וטהרת הלב והפה, וממילא יבואו המעשים על תיקונם ללא עמל וטירחה יתרה, [כדכתיב כי קרוב אליך הדבר מאד, בפיך ובלבבך — בלשון נוכח — לעשתו — בנסתר, בדרך ממיילא]. או כלך לדרך זו — אין 'שיחה' אלא תפילה, שאפשר שזו כל עבודת האדם בעולם, וכדרך שאמר ר' יוחנן: 'ולואי ויתפלל כל היום כולו'.
על זה הוצרך הכתוב לומר שאינו נברא אלא לעמל תורה, וממילא יתוקנו כל המעשים כולם (עפ"י קונטרס עמלה של תורה לר"צ הכהן, ובשאר כתביו. וכע"ז מוסבר בספר חיי עולם להח"ח פרק ט).

'זה מנשה בן חזקיה שהיה יושב ודורש בהגדות של דופי, אמר: וכי לא היה לו למשה לכתוב אלא ואחות לוטן תמנע...' —

'יש כאן דברים שהם סתרי תורה גם כן, כבר נכשלו בהם רבים וצריך לבארם; והם אלו הסיפורים אשר סיפר בתורה, אשר יחשבו רבים שאין תועלת בזכרם, בספרו הסתעף המשפחות מן נח ומקומותם, וכן בני שעיר החורי וספר המלכים אשר מלכו בארץ אדום וכיוצא בהם. וכבר ידעת אמרם שמנשה הרשע לא היה מרבה מושבותיו הפחותים רק בדקדוקי אלו המקומות. אמרו, היה יושב ודורש בהגדות של דופי...'

ואני אודיעך כלל אחד, ואשוב אחר כן אל הפרטים כאשר עשיתי בטעמי המצוות. דע כי כל סיפור שתמצאהו כתוב בתורה הוא לתועלת הכרחית בתורה, אם לאמת דעת שהוא פינה מפינות התורה, או לתיקון מעשה מן המעשים, עד שלא יהיה בין בני אדם עול וחמס... (מתוך מורה הנבוכים ח"ג נ. וע"ע אבי עזרי סוף ספר מדע).

ע"ע בבאור פרשת 'ילך ראובן', בספר הפרשיות (ויצא) — דברים מתוקים מדבש ונחמדים מזהב. והנה קטע מתוך הפתיחה לפרשה זו:

'דברי תורה הנגלים לעין בסודם, קרובים הם לעוסקיהם מן הפרשיות שהסוד מכוסה בהם. שכן הסוד והפלא הוא פשוטו של תורה. ואולם אם ראית דברי תורה שסודם טמון בפשט נגלה וידוע אפילו לתשב"ר, אין זה אלא פלאי פלאים! דברים שהם מכבשונו של עולם, עבר הווה ועתיד מקופלים בהם, כיצד יכולים דברים כאלה להיות מלוכשים בסיפור פשוט גלוי וידוע? אכן, פרשת וילך ראובן וסיפור הדודאים, כולה סוד. מי יבוא בסוד א-לוה ומי יבין פשר דבר? על סודם של הענינים, לעולם לא נעמוד, ואולם שכר רב שמור לעמלים בדברי תורה להראות תעלומותיהם לעין, כדי שיראו הכל כי אכן תעלומה כאן ולא ח"ו דברים שקלי עולם מרבים עליהם לעג ולהג...!'

'באתה אצל אברהם יצחק ויעקב ולא קבלוה' — אפשר משום שלא רצתה להתגייר אלא על מנת שישאנה אחד מהם לאשה, וסברו שאין זו גירות. ומסיק שלא היה להם לרחקה, כי קיימא לן אף בכגון זה גירות היא (עפ"י ריעב"ץ).

'כאילו עשאן לדברי תורה' — במה שמלמד דברי תורה לאחרים שלא תשכח בעומק הגלות [וזהו ושמרתם את דברי הברית הזאת], דומה כאילו עשאן לד"ת (העמק דבר סוף תבוא).

'כאילו עשאו לעצמו...' — מפני שנשמת אדם היא נר ה' ככתוב, הרי ממשיך בלימודו משורש נשמתו שלמעלה שיופיע הש"י בלבבו (עפ"י פרי צדיק ואתחנן ט).

‘ולא אמר הכי: אמר מר...’ — מכאן מקור למה שכתב הרמב"ם (תלמוד תורה ה, ט) שכל שמועה שמזכיר התלמיד בפני רבו [בפניו דוקא. ע' ריעב"ץ], אומר לו 'כך לימדנו רבינו' (ע' באור הגר"א יו"ד רמב, נט. וע' מהרש"א חגיגה יד ומגדים חדשים ברכות טז:).

וע' להלן קא. שאמר רע"ק לרבו 'לימדנו רבינו כי אדם אין צדיק בארץ...'. הגם שכבר ידענו זאת מדברי קהלת ולא רבו חידשו (וע"ש מהרש"א ועוד). ואמנם משם אין ראיה לדבר שרבו לא אמרו כלל.

*

‘וא"ר חייא בר רב אמר רבי יוחנן: כל הנביאים לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה אלקים זולתך. ופליגא דרבי אבהו, דא"ר אבהו: מקום שבעלי תשובה עומדין שם צדיקים אינן עומדים שם...’ —

באמת אלו ואלו דברי אלקים חיים, כי צדיק גמור יש לו גוף מזוכך ונקי אבל לא בעל תשובה. אכן נפש הבעל-תשובה נחצבה ממקום יותר עליון מנפש הצדיקים כדאיתא בזהר הקדוש (משפטים קו:), כי לעתיד שזדונות נעשו כזכיות, אז יראה השי"ת לנפש הבעל-תשובה שכיוון לעומק עמוק מכל דעת שהאדם יכול להשיג, וכל זה יפעל על ידי צעקתו בתשובתו, אם כן נפשו של בעל תשובה עליונה יותר מנפש הצדיק.

וזה הענין שקרבן עולה כולו כליל — רומז לצדיק גמור, שגופו מזוכך ודבוק להשי"ת, ומכל מקום דמו ניתן למטה מחוט הסקרא, שאין נפשו מגעת למעלה כל כך. ואילו קרבן חטאת נאכל לכהנים, שהוא בא על חטא בפועל, שזה מביא הבעל-תשובה, ודמו נזרק למעלה — היינו שנפשו גדולה מאד, וזה הוא מחמת שברון לבו וצעקתו זוכה שתתעלה נפשו לכוון רצון השי"ת (מי השלוח. וראה: בית יעקב תשא ד"ה וידבר; לקוטי מאמרים לר"צ הכהן דף קכ:).

דף ק

‘כי הא דיתיב ר' יוחנן וקא דריש...’ — ע' במובא ביוסף דעת ב"ב עה.

‘יהב ביה עיניה ועשאו גל של עצמות’ — 'כי בהיות החסידים המדבקים מחשבתם בעליונים, כל דבר שהיו מחשבים בו ומתכוונים עליו באותה שעה היה מתקיים אם טוב ואם רע, וזהו שאמרו ז"ל נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות...'. (מתוך אגרת הקדש להרמב"ן, ה).

ע"ע: אור החיים בא (יא, ה) משפטים (כג, כג) שלח (יד, ט); מגדים חדשים ברכות נח. וראה עוד במובא ביוסף דעת ברכות כ.

‘ע"ב) איזו היא מדה מרובה מדת טובה מרובה או מדת פורענות, הוי אומר מדה טובה מרובה ממדת פורענות’ — 'כי כשאדם עושה מצוה באהבה, הריהו דבק לאמת ששם מקור הברכה.

אבל מי שעושה עבירה דבק רק לתאותו הפרטית ואין לו דביקות לכח השקר, כי השקר הריהו העדר ואין דביקות להעדר. ועל כן מראים לנו הפרש גדול מאד בין מדה טובה למדת פורענות (כפול חמש מאות) — כי כל הנהגת ה' הוא ללמד' (מכתב מאליהו ח"ד עמ' 284).

ד. מאחר ומדת הדין מעכבת את הגאולה, מדוע יש לחכות ולצפות בכל עת למשיח?
ה. מהו המספר המנימלי של הצדיקים בעולם, שבכל דור ודור?
א. המשיח מכונה 'בר נפלי' על שם אקים את סכת דויד הנפלת.

ב. רבי זירא בקש מהחכמים שהתעסקו בו לידע מתי הוא בא, שלא לעשות כן כדי שלא ירחקוהו, לפי שאין המשיח בא אלא בהסח הדעת ממנו.
עוד על מניעת ההתעסקות בענין זמן ביאת המשיח ובמאורעות הנלוים לו – ע' בשו"ת שבט הלוי ח"י א.

ג. אמרו תיפח עצמם של מחשבי קצין, שהיו אומרים כיון שהגיע עת (נראה שכצ"ל) הקץ ולא בא – שוב אינו בא. אלא יש לחכות לו תמיד.

ד. אעפ"י שמדת הדין מעכבת, יש לחכות לגאולה בכל עת – לקבל שכר, שנאמר אשרי כל חוכי לו.

ה. צדיקים המקבלים פני שכינה שבכל דור, אינם פחותים משלשים וששה. אלו הם המסתכלים באספקלריא המאירה, אבל באספקלריא שאינה מאירה – יש שמונה עשר אלף.
וצדיקים (מסתכלים באספקלריא המאירה) היכולים להכנס ללא נטילת רשות, הם מועטים ביותר ואין מספרם ידוע.

דף צח

רז. א. האם יבוא המשיח במהירות אם לאו?

ב. האם איוו החכמים להיות נוכחים בתקופת ביאת המשיח?

ג. מה שמו של משיח?

א. זכו ישראל – יבוא 'עם ענני שמיא' (כלומר במהירות. רש"י). לא זכו – עני ורוכב על חמור (כעני הבא על החמור בעצלתים).

ב. רבי יוחנן, עולא ורבה אמרו: 'ייתי ולא איחמיניה' – מרוב צרות שיבואו באותה תקופה, אינם רוצים להיות בה. ואף על פי שיש עמם תורה ומעשים טובים – יראו פן יגרום החטא. ואילו רב יוסף אמר: הלואי ואזכה לראותו, ואפילו אם אשב בצל הרעי של חמורו – ובלבד שאראנו.

ג. דבי ר' שילא אמרי: שילה שמו; דבי ר' ינאי: ינון שמו; דבי ר' חנינא: חנינה שמו. ויש אומרים: מנחם בן חזקיה שמו. ורבנן אמרי: חיוורא דבי רבי שמו (- מצורע של בית רבי).

דף צט

רז. א. משך ימות המשיח, כמה?

ב. נבואות הטובה שנתנבאו הנביאים לאחרית הימים – מתי הן יתגשמו וכלפי מי הן אמורות?

א. נחלקו דעות החכמים כמה הם ימות המשיח:
40 שנה (רבי אליעזר); 70 שנה (רבי אלעזר בן עזריה); שלשה דורות (רבי – אחד תנא); 400 שנה (רבי דוסא); 365 שנה (רבי – לאידך ברייתא. וי"ג 563000 שנה. ערש"י ורמ"ה); 7000 שנה (אבימי בריה דר' אבהו); כמיום שנברא העולם ועד עכשו (רבי יהודה אמר שמואל); כמימי נח עד עכשו (רבי נחמן בר יצחק). רבי הילל אומר: אין משיח לישראל, שעל חזקיה נאמרו כל הנבואות לימות המשיח – אלא הקב"ה ימלוך בעצמו ויגאלם לבדו. ודחו את דבריו (רבי גידל אמר רב (לעיל) ורב יוסף).

ב. לדעת רבי יוחנן, הנביאים כולם לא נתנבאו אלא לימות המשיח, אבל לעולם הבא – 'עין לא ראתה אלקים זולתך'.

וזה שלא כפי דעת שמואל שאמר אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד (וכן כתב הרמב"ם).

וכן נחלקו האם אותן נבואות יחולו על בעלי תשובה, אבל צדיקים גמורים – עין לא ראתה... (ריו"ח), או להפך, בעלי תשובה יקבלו שכר יותר (ר' אבהו).

ועוד אמר רבי יוחנן: כל הנביאים כולם לא נתנבאו אלא לדבקים בתלמידי חכמים, כגון למשיא בתו לת"ח, עושה עמו פרקמטיא ומהנהו מנכסיו, אבל ת"ח עצמן – 'עין לא ראתה...'.
ר.ח. א. כלפי מי אמר הכתוב כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר, הכרת תכרת...?

ב. מהיכן יצא עמלק שציער את ישראל, ומדוע?

ג. מהי מעלתו ושכרו של העוסק בתורה לשמה?

ד. מהי מעלתו של המלמד בן חברו תורה או המעשה את חברו לדבר מצוה? ומה גנותו של הנמנע מללמד לאחרים?

ה. היכי דמי 'אפיקורוס'?

ו. היכי דמי 'מגלה פנים בתורה שלא כהלכה'?

א. כי דבר ה' בזה – דרשוהו בכמה פנים;

– זה האומר אין תורה מן השמים [ואפילו אמר כן רק על דקדוק אחד, קל-חומר או גזרה-שוה];

– זה המגלה פנים בתורה;

– הלומד תורה ואינו מלמדה (ר' מאיר);

– כל מי שאינו משגיח על המשנה (שעושה כמי שאינה עיקר (רש"י). ר' נתן);

– כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק (ר' נהוראי);

– זה העובד עבודת כוכבים (ר' ישמעאל).

ואת מצותו הפר – זה המפר ברית בשר [מכאן אמר רבי אליעזר המודעי: המחלל את הקדשים, והמבזה את המועדות, והמפר בריתו של אברהם אבינו, והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה, והמלכין פני חברו ברבים – אע"פ שיש בידו תורה ומעשים טובים, אין לו חלק לעולם הבא].

ב. עמלק יצא מאליפו ומתמנע פלגשו. ואמרו הטעם, שלא היה לאברהם יצחק ויעקב לרחק את תמנע כשבאה לפניהם להתגיר.

ג. העוסק בתורה לשמה – משים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה... (ר' אלכסנדר); – כאילו בנה פלטרין של מעלה ושל מטה... (רב); – אף מגין על כל העולם כולו (ר' יוחנן); – אף מקרב את הגאולה (לוי).
ועוד זוכה לדברים הרבה, כמו ששנינו בפרק 'קנין תורה'.

ד. כל המלמד את בן חברו תורה – מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו... (ריש לקיש); – כאילו עשאו לדברי תורה (ר' אלעזר); כאילו עשאו לעצמו (רבא).
כל המעשה את חברו לדבר מצוה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו (ר' אבהו).
היה רבי מאיר אומר: הלומד תורה ואינו מלמדה – זהו דבר ה' בזה.
'הכותב או מבאר אותה למען המשכילים יבינו והתלמידים יעמדו על האמת ויוסיפו לקח טוב – אין למוד גדול מזה ואין כבוד לתורה גדול ממנו' (לשון ריעב"ץ).

ה. היכי דמי אפיקורוס – יש אומרים: המבזה תלמידי חכמים. וי"א: המבזה חברו בפני תלמידי חכמים. וי"א: כגון אלו האומרים, מה מועילים לנו תלמידי החכמים, להם עצמן הם קורין ושונין ולא לנו, (ואינם יודעים שהעולם מתקיים עליהם). וי"א: אפילו זלזול קל בת"ח, כגון תלמיד שאמר לפני רבו 'כך אמרנו שם' ולא אמר 'כך אמר מר', או כגון האומר 'לא חדשו לנו החכמים על הכתוב בתורה'. או כגון: 'הני רבנן'.

ו. 'מגלה פנים בתורה' – יש אומרים: היינו מבזה ת"ח. וי"א: מבזה חברו בפני ת"ח. וי"א: האומר שעסק התורה אינו מועיל לעולם. וי"א: זה הדורש בתורה דרשות של דופי, כדרך שעשה מנשה.

דף ק

ט. א. מה ענינו וענשו של הקורא בספרים החיצונים?

ב. האם מותר לקרוא בספר 'בן סירא'?

ג. אלו לקחי חכמה ודרך ארץ מספר בן סירא מוזכרות בסוגיא?

א. רבי עקיבא אומר: הקורא בספרים החיצונים אין לו חלק לעולם הבא. ופרשו בברייתא: ספרי צדוקים. פרש"י: שכופרים בא-ל חי. והרי"ף פרש: בספרים שפרשו התנ"ך על פי דעתם ולא סמכו על מדרש חכמים, כי בדבריהם יש צד מינות. ואפילו בדברי חכמה ודברים טובים שבהם אסור לקרות.
נחלקו הדעות אודות קריאה בספרי מינים [על ידי גדולים שקדמה יראתם לחכמתם] כדי להבין ולהורות.

ב. רב יוסף אסר לקרוא בספר בן סירא. ודוקא בדברי הבל ורעות רוח שבו, כמו 'זלדקן-קורטמן, עבדקן-סכסן...', אבל הדברים טובים שבו – אף דורשם ברבים.

ג. אמרות חכמה מספר בן סירא המובאים בסוגיא:

לא תינטוש גילדנא מאודניה דלא ליזיל משכיה לחבלא, אלא צלי יתיה בנורא ואיכול ביה תרתין גריצים.
(תרגום: אל תפשיט דג מאוזנו, שלא ילך עורו לאיבוד, אלא צלהו באש ואכול בו שתים חלות). אם